

Губарєв С.В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

СУТНІСТЬ НОТАРІАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЯК ОДНОГО ІЗ ВИДІВ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ

У статті визначено сутність нотаріального процесу як одного із видів юридичного процесу. З'ясовано, що нотаріальний процес є правовою формою діяльності уповноважених на те органів держави та посадових осіб. Нотаріальні дії вчиняє чітко визначений перелік осіб, обсяг компетенції котрих визначено законодавством. В той же час «нотаріальний процес» - це науковий термін, що отримав своєрідний зміст в юридичній науці і вважається загальноживим. Наведено стадії нотаріального процесу, що формуються комплексом нотаріальних процесуальних дій, націлених на одну процесуальну мету, й котра відзначається просторово-часовими межами, своєрідним переліком суб'єктів, що мають відповідні, втілені саме у заданій стадії права й обов'язки, й процесуальними документами, що видаються. Встановлено, що нотаріальний процес містить стадію порушення нотаріального провадження, що відзначається подачею заяви в письмовій або усній формі, а також стадію попередньої підготовки вчинення нотаріальної дії. Наведено головні види нотаріальних виробництв. Визначено принципи нотаріального процесу, які є складовою частиною принципів юридичного процесу, котрі, в свою чергу, вважаються складовою частиною системи принципів вітчизняного права й котрі вважаються реально спричиненими відносинами, що виникли в соціумі. Подано основні функції нотаріального процесу. Визначено основні фактори, які впливають на формування принципів нотаріального процесу, зокрема вплив різноманітних факторів, з-поміж котрих варто виокремити вплив законодавства інших закордонних держав, насамперед членів Міжнародного союзу нотаріату; синтез нотаріальної практики стосовно вчинення нотаріальних дій; передовий досвід нотаріусів; судову практику та, крім того, деякі нові пропозиції, що напрацьовані разом із вченими й практикуючими нотаріусами з метою покращення нотаріального процесу. З'ясовано, що в Україні актуальною стала потреба ухвалення єдиного кодифікованого акта, націленого на визначення алгоритму вчинення нотаріальних процесуальних дій та адміністративно-процесуальних дій в секторі державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень і, крім того, державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Ключові слова: нотаріальний процес, стадії нотаріального процесу, фактори, принципи, функції.

Постановка проблеми. Рівень розвитку нотаріальної діяльності – значущий показник як ступеня правової системи держави, так і суспільної свободи. Появі нотаріату як елемента правової культури передують передусім потреба легалізації різного роду юридично важливих подій (фактів). Без нотаріуса по суті жодна держава, фізична або юридична особа не можуть обходитися, оскільки він – з'єднувальна ланка між громадянами стосовно їх відношення до цивільних прав і обов'язків.

Проблема застосування терміну «нотаріальний процес» в правовій сфері, законодавстві й на практиці відноситься до категорії проблемних питань, що не можна оперативним розв'язати, проте від її наступного розв'язання збагачуватиметься не лише юридична наука, а також суть законодавства України.

Також безперервне зростання числа приватних (цивільних) відносин з іноземною складовою, що виходять за рамки однієї держави і в котрих неодмінним суб'єктом вважається нотаріус, спричиняє взаємодію і взаємозв'язок нотаріального процесу із міжнародним приватним правом, а значить, в юридичній науці постає ряд дискусійних питань щодо місця нотаріального процесу з іноземною складовою в системі права України та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню даної проблематики свою увагу присвятили такі науковці, як В.В. Баранкова, М.В. Бондарєва, Н.С. Горбань, М.С. Долинська, Л.В. Діденко, М.М. Дякович, О.О. Кармаза, В.В. Комаров, С.Я. Фурса та ін.

Мета статті – визначити сутність нотаріального процесу як одного із видів юридичного процесу.

Виклад основного матеріалу. Поняття процесу, пов'язане із юрисдикційною або іншою правоохоронною діяльністю органів правосуддя, інших уповноважених органів держави, також суб'єктів реалізації матеріально-правових норм, всією правозастосовною та правотворчою діяльністю компетентних органів. Нотаріальний процес можна розглядати як форму здійснення нотаріальної процесуальної діяльності, в основу якої покладений законодавчо регламентований порядок її здійснення. Нотаріальна процесуальна діяльність характеризується як юрисдикційна правотворча діяльність, у межах якої компетентний орган (нотаріус) вчиняє нотаріальне провадження з метою посвідчення будь-яких правочинів чи документів, яким сторони за законом чи за власним бажанням, з допомоги нотаріуса надають юридичної вірогідності. Процесуальний порядок вчинення нотаріальних дій, має визначену регламентовану систему процесуальних дій і становить зміст нотаріального процесу [7, с. 79].

Нотаріат є спеціальним правозастосовним, юрисдикційним органом, його діяльність можна розглядати як особливий вид діяльності, що відбувається у певному процесуальному порядку. Відносини, що виникають у зв'язку зі вчиненням нотаріальної діяльності між нотаріусом та фізичними (юридичними) особами з приводу посвідчення фактів (угод), видачі свідоцтв про право на спадщину, охоронних дій нотаріуса тощо, за своїм характером є процесуальними, спрямованими на вирішення матеріально-правових питань. Усе це свідчить про те, що процесуальний порядок здійснення нотаріальних дій маючи конкретну регламентовану систему процесуальних дій, становить зміст нотаріального процесу [1].

Через проблеми застосування норм іноземного права особливості нотаріального процесу розкриває О. Кармаза. На її думку, при застосуванні норм іноземного права слід говорити про міжнародний нотаріальний процес, який тісно взаємодіє з міжнародним приватним правом та нотаріальним процесом. О. Кармаза розглядає нотаріальний процес комплексно, а саме через його взаємозв'язок та взаємодію з іншими галузями права, зокрема цивільним та виконавчим процесами, які є самостійними юридичними процесами у теоретичній моделі цивілістичного процесу. Відтак, на її думку, нотаріальний процес у цивілістичному процесі, зокрема в аспекті забезпечення безспірних житлових прав, є домінуючим, а в майбутньому може бути альтернативним юридичним процесом, спрямованим на вирішення спору щодо

житла без звернення сторін до суду. Способом захисту житлових прав у такому разі може стати посвідчення договору про врегулювання спору щодо житла та/або вчинення виконавчого напису на такому договорі [6].

С. Фурса та Є. Фурса доводять, що нотаріальний процес – це сукупність вчинюваних нотаріальних проваджень (у вузькому значенні) або юрисдикційна діяльність уповноважених законом осіб, яка здійснюється відповідно до визначеної законом процедури та інших вимог законодавства України із захисту і охорони безспірних прав та інтересів як фізичних, юридичних осіб, так і держави (у широкому значенні) [8].

В. Комаров та В. Баранкова звертають увагу на те, що нотаріальна процесуальна діяльність – це правозастосовна, юрисдикційна діяльність, у рамках якої компетентним органом – нотаріусом вирішується конкретна нотаріальна справа, а результатом є правозастосовний нотаріальний акт, що містить висновок про наявність у заінтересованої особи певного права чи наявність юридичного факту. Нотаріальний процес – це форма вчинення цієї діяльності, вид юридичного процесу, що являє собою встановлений законом порядок вчинення нотаріальних дій. Зміст нотаріального процесу становлять процесуальні дії нотаріусів або прирівняних до них осіб і інших учасників нотаріального процесу, якими реалізуються їх процесуальні права й обов'язки. Нотаріальний процес характеризується низкою ознак, властивих юридичному процесу [7, с. 81].

Таким чином, нотаріальним процесом є правова форма діяльності уповноважених на те органів держави й посадових осіб. Нотаріальні дії вчиняє чітко визначений перелік осіб, обсяг компетенції котрих визначено законодавством. Порушення правил, що встановлюють компетенцію осіб, котрі мають право вчиняти нотаріальні дії, зумовлює настання негативних процесуальних наслідків, а саме нотаріальні дії визнаються недійсними. Іншими словами, «нотаріальний процес» - це науковий термін, що отримав своєрідний зміст в юридичній науці і вважається загальноновживаним. Здійснивши систематизацію досліджень українських вчених, зробимо висновок, що погляди науковців співпадають у тому, що наразі нотаріальний процес доречно вивчати як сектор права, правової науки й навчальну дисципліну.

Таким чином, нотаріальне процесуальне право – це система правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі

вчинення нотаріальних дій між нотаріальними органами та особами, які звертаються за вчиненням таких дій. Джерелами нотаріального процесуального права є нормативні акти, які регулюють організацію діяльності нотаріальних органів та процесуальний порядок вчинення ними нотаріальних дій. Основні положення діяльності нотаріальних органів та посадових осіб, які здійснюють нотаріальні дії, врегульовано Законом України «Про нотаріат», який був прийнятий Верховною Радою України 2 вересня 1993 року та набрав законної сили 1 січня 1994 року. Джерелами нотаріального процесуального права є також окремі закони, зокрема Закон України «Про міжнародне приватне право», Закон України «Про іпотеку», Закон України «Про плату за землю» тощо. Важливим джерелом нотаріального процесуального права є рішення Верховної Ради України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також накази Міністерства юстиції України [4, с. 188].

Нотаріальний процес містить ряд послідовних стадій. Стадійність – особливість нотаріального процесу, яка формує його розвиток, систематичність реалізації процесуальної діяльності. Стадія нотаріального процесу, як його складовий елемент, формується комплексом нотаріальних процесуальних дій, націлених на одну процесуальну мету, й котра відзначається просторово-часовими межами, своєрідним переліком суб'єктів, що мають відповідні, втілені саме у згаданій стадії права й обов'язки, й процесуальними документами, що видаються. В залежності від виду, нотаріальне провадження може проходити всі чи окремі стадії процесу. Водночас низка стадій – обов'язкові.

Перша обов'язкова стадія нотаріального процесу – стадія порушення нотаріального провадження, що відзначається подачею заяви в письмовій або усній формі. Приміром, з метою порушення нотаріального провадження щодо видачі свідоцтва про право на спадщину, векселі, здійснення виконавчого напису чи видачі дубліката документа неодмінно відбувається подача заяви, а під час посвідчення угоди про засвідчення вірності копії документа, засвідчення справжності підпису на документах достатньо заяви в усній формі.

Друга обов'язкова стадія нотаріального процесу – стадія попередньої підготовки вчинення нотаріальної дії. Названа стадія передбачає формування потрібних умов з метою правильного вчинення нотаріальної дії й ухвалення нотаріального акта. Суттю стадії є дії, що мають зв'язок із:

– окресленням фактів, що відіграють роль для цієї справи. Розв'язання питання, що має зв'язок із встановленням фактів, які відіграють роль для визначеного нотаріального провадження, здійснюється зважаючи на норми матеріального права, що регулюють відносини, які стали предметом нотаріальної діяльності;

– розподілом переліку доказів, що потрібні для того, щоб підтвердити ці факти;

– розв'язанням питання щодо складу осіб, котрі мають бути задіяні у вчиненні нотаріальної дії;

– створенням відповідних умов для подання всіх необхідних доказів і інформування осіб, які зацікавлені в справі стосовно тих фактів, одержання котрих визначено законодавством;

– роз'ясненням громадянам, котрі звернулися за вчиненням нотаріальних дій, їхньої суті й ролі, зважаючи на з ймовірні правові наслідки.

Всі нотаріальні дії можна розділити на чотири групи і, відповідно, виділити чотири види нотаріальних виробництв:

– вчинення нотаріальних дій, спрямованих на посвідчення безперечного права (нотаріальні дії, пов'язані з видачею свідоцтва про право на спадщину, про право власності на частину у спільному майні подружжя, про придбання майна з громадських торгів тощо). Об'єктом охорони під час таких дій є суб'єктивні права громадян і юридичних осіб. При її вчиненні досягається мета надання достовірності безумовному праву;

– вчинення нотаріальних дій, спрямованих на посвідчення та засвідчення безперечних фактів (посвідчення угод, посвідчення факту, що громадянин є живим, що громадянин перебуває в конкретному місці, передача заяв громадян та організацій іншим громадянам та організаціям, засвідчення вірності копій документів, переклад документом з однієї мови на іншу, свідчення справжності). При цьому забезпечується охорона законних інтересів, які полягають у наданні достовірності та визнанні безумовними окремих фактів;

– вчинення нотаріальних дій, спрямованих на забезпечення збереження майна та документів (охоронні дії нотаріуса): охорона спадкового майна, прийняття документів на зберігання, накладення заборони відчуження нерухомого майна, прийняття в депозит грошових сум та цінних паперів. Спільним у цих нотаріальних процесах є те, що вони спрямовані забезпечити безпеку певних об'єктів;

– вчинення нотаріальних дій, спрямованих на подання нотаріальному документу сили вико-

навчого документа (виконавчий напис нотаріуса, протест векселя). Виконавчий напис нотаріуса про протест векселя та вексель з відміткою нотаріуса про опротестування не лише свідчить про факт заборгованості, а й мають силу виконавчого документа [4, с. 189].

Слід наголосити, що дослідники нотаріату в основному вивчають принципи нотаріального процесуального права саме як принципи нотаріального процесу, іншими словами, прирівнюючи їх. Ми згодні з точкою зору дослідників, що принципи нотаріального процесу – складова частина принципів юридичного процесу, котрі, в свою чергу, вважаються складовою частиною системи принципів українського права і котрі реально спричинені відносинами, що виникли в соціумі.

Процесуальні принципи формуються у результаті вивіреної, аргументованої та обґрунтованої діяльності вповноважених суб'єктів, унаслідок пізнання закономірностей процесуальної діяльності. Вони слугують орієнтиром для сучасного процесуального законодавства, відображають тенденції розвитку юридичного процесу і виступають мірилом законності процесуальної діяльності уповноважених суб'єктів. Принципи процесу також визначають його сутність, зумовлюють мету та завдання як правореалізаційної, так і правотворчої, а також правоохоронної діяльності [3, с. 56]. Н. Горбань правильно стверджує, що принципи діють на всіх етапах учинення нотаріальних дій органами нотаріату, тобто нотаріального процесу, а також покликані відображати об'єктивні закономірності суспільного життя та, як правило, є закріпленими в нормах нотаріального та цивільного права або також впливають із чисельних правових норм [2].

Погоджуємося із класифікацією принципів нотаріального процесу, яку пропонує С. Фурса, яка здійснює поділ залежно від того, чи можуть бути вказані принципи використаними в «інших галузях права», на загальні та спеціальні. До загальних принципів нотаріального процесу авторка відносить принципи: законності; доступності та гарантованості охорони і захисту безспірних прав як фізичних, так і юридичних осіб, які звертаються до нотаріальних органів; національної мови; сприяння фізичним та юридичним особам у здійсненні прав та інтересів, охоронюваних законом; обґрунтованості нотаріальних актів; диспозитивності. До спеціальних принципів нотаріального процесу науковцем віднесено принципи: незалежності нотаріусів, безспірності нотаріального процесу, неупередженості нотаріусів, рівно-

сті «прав» всіх суб'єктів нотаріального процесу; нотаріальної таємниці, безпосередності, одноособного прийняття рішення нотаріусом щодо вчинення конкретної нотаріальної дії [9, с. 105–106].

Як уже зауважувалося, функції нотаріального процесу потрібно вивчати як складний правовий феномен. В правових джерелах класифікаційна особливість функцій нотаріату – його дуалістичне походження, згідно з котрим виокремлено наступні функції: функції, які походять із публічно-правового характеру нотаріальної діяльності; функції, які походять із приватноправового змісту нотаріальної діяльності.

Вчені до функцій, що впливають із публічно-правового характеру нотаріальної діяльності, зараховують такі: правоохоронну; правозастосовчу; попереджувально-профілактичну; фіскальну функції; до функцій, що впливають із приватноправового змісту нотаріальної діяльності, такі: правореалізаційну; правовстановлювальну; консультаційну. Крім цього, науковець класифікує функції нотаріату ще за характером та змістом впливу на цивільні правовідносини: регулятивна функція; охоронна функція; контрольна функція [5, с. 21].

На утворення принципів нотаріального процесу мають вплив різноманітні фактори, з-поміж котрих варто виокремити вплив законодавства інших закордонних держав, насамперед членів Міжнародного союзу нотаріату; синтез нотаріальної практики стосовно вчинення нотаріальних дій; передовий досвід нотаріусів; судову практику та, крім того, деякі нові пропозиції, що напрацьовані разом із вченими й практикуючими нотаріусами з метою покращення нотаріального процесу.

Висновки. В Україні розвиток і становлення нотаріального процесу як правового явища здійснюється, зазначаючи впливу розвитку вітчизняного права й законодавства в європейському контексті. Наразі «нотаріальний процес» як поняття правової науки не передбачає однозначного змісту й формулюється кожним науковцем з огляду на ті особливості, що, на його переконання, розкривають суть і роль нотаріального процесу. Нотаріальний процес визначається як своєрідна правова форма діяльності, зміст котрої зводиться до того, що в її межах реалізується використання правових норм через здійснення нотаріатом юрисдикційних повноважень. Зважаючи на це, характеристика нотаріального процесу як однієї з форм юридичного процесу вважається доволі вчасною й актуальною. В Україні постала потреба ухвалення єдиного кодифікованого акта, орієнтованого на

визначення алгоритму вчинення нотаріальних процесуальних дій і адміністративно-процесуальних дій у секторі державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень та, крім того, державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців.

Список літератури:

1. Бондарева М.В. Гарантії нотаріальної діяльності. Університетські наукові записки. 2010. №2 (34). С. 80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2010_2_11.
2. Горбань Н.С. Принципи нотаріального процесу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2014. 21 с.
3. Долинська М.С. Основні принципи нотаріального процесуального права України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 55-58.
4. Діденко Л.В. Нотаріальний процес як один із видів юридичного процесу. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Випуск 79. С. 187-191.
5. Дякович М. М. Нотаріальне право України : навч. посіб. К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. 686 с.
6. Кармаза О.О. Концепції охорони та захисту житлових прав у цивілістичному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. К., 2014. 36 с.
7. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотаріат в Україні: підручник. Х : Право, 2011. 384 с.
8. Фурса С.Я. Теорія нотаріального процесу: науково-практичний посібник. К. : Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с
9. Фурса С.Я. Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2003. 426 с.

Hubariev S.V. THE ESSENCE OF THE NOTARY PROCESS AS ONE OF THE TYPES OF LEGAL PROCESS

The article defines the essence of the notarial process as one of the types of legal process. It was found that the notarial process is a legal form of activity of authorized state bodies and private persons. Notarial acts are performed by a strictly established list of persons whose scope of competence is established by legislation. At the same time, "notarial process" is a scientific concept that has acquired a specific meaning in legal science and is commonly used. The stages of the notarial process are given, which are formed by a set of notarial procedural actions aimed at one procedural goal, and which are characterized by spatial and temporal frameworks, a specific circle of subjects who have certain rights and obligations realized precisely at this stage, and procedural documents, which are issued. It was established that the notarial process consists of the stage of initiation of notarial proceedings, which is characterized by the submission of a written or oral statement, and the stage of preliminary preparation for the performance of a notarial act, which is the stage of preliminary preparation for the performance of a notarial act. The main types of notarial productions are given. The principles of the notarial process, which are an integral part of the principles of the legal process, which, in turn, are an integral part of the system of principles of Ukrainian law and which are objectively determined by the relations that have developed in society, are defined. The main functions of the notarial process are given. The main factors that influence the formation of the principles of the notarial process are determined, in particular the influence of the legislation of other foreign countries, especially members of the International Union of Notaries; generalization of notarial practice regarding the performance of notarial acts; advanced experience of notaries; judicial practice, as well as certain new proposals developed jointly by academics and practicing notaries to improve the notary process. It has been established that the need to adopt a single codified act aimed at establishing the procedure for notarial procedural actions and administrative-procedural actions in the field of state registration of rights to immovable property and their encumbrances, as well as state registration of legal entities and natural persons - entrepreneurs, is ripe in Ukraine.

Key words: notarial process, stages of notarial process, factors, principles, functions.